

MİLLÎ MÜCADELE’DE KUVVACI BİR MÜFTÜ: HAYMANA MÜFTÜSÜ AHMET VEHBE EFENDİ*

Serap TAŞDEMİR**

ÖZ

Mondros Müttarekesi sonrasında, ayrılmış gibi görünmelerine rağmen aralarında sadece işlev ayrılığı bulunan eşraf, esnaf, asker, bürokrat, din görevlileri ve geniş halk kitlesi içinden bir kesim, -geleneksel düşüncenin de etkisiyle- Padişah ve İstanbul Hükümetinin yanında yer alırken, aynı grupların içindeki başka bir kesim ise Millî Mücadele’den yana olup etkin görevler üstlendiler. Millî Mücadelenin yanında yer alarak işgal ve esarete karşı çıkan Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde birlik olmuş ve “Ya İstiklal Ya Ölüm” parolasıyla bağımsızlık mücadelesine girişmişti. Bu mücadele içerisinde, Kütahya-Eskişehir Savaşlarının sonunda geri çekilen Türk ordusunu takip eden Yunanlılar işgal bölgesini Haymana’ya kadar genişletmiş, özellikle Sakarya Savaşı’nda Haymana milletin kaderinin yazıldığı yer olmuştu. Millî Mücadelede milli liderin rüyasını gerçeğe dönüştüren, bozkırdaki diriliş Ankara şehri ise, bu dirilişe yön veren yerel liderlerden biri de Haymana müftüsü Ahmet Vehbi Efendi’dir. Haymana’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak Ankara’nın yanında yer alındığında Cemiyet başkanı Müftü Ahmet Vehbi Efendi’dir. Şeyhülislam Dürri-zade Abdullah Efendi tarafından Anadolu’daki milli hareketi engellemek amacıyla verilen fetvaya karşı Anadolu halkının tek ses tek yürek olarak İstanbul’a karşı sesini duyurduğu, yerini açıkladığı Ankara fetvasında da Ankara Müftüsü Börekçizade Mehmet Rifat Efendi yanında, Haymana Müftüsü Ahmet Vehbi Efendi’nin imzası vardır. İstanbul’da Sadarete, Meclisi Mebusan’a ve işgal kuvvetlerine çekilen protesto telgraflarında yine onun imzası vardır. Bu nedenle, çalışmamızda Millî Mücadele yıllarında Haymana’da önemli hizmetlerde bulunan din adamlarımızdan Haymana Müftüsü Ahmet Vehbi Efendi ve dönemde yaşanan olaylar bir bütün olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Haymana, Müftü Ahmet Vehbi Efendi.

* Bu makale, 2017 yılında düzenlenen İkinci Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu’nda gerçekleştirilen sözlü sunumun hem metne eklenen cümle ve paragraflarla, hem de metnin altı dipnot ve açıklamalarla gözden geçirilip genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: serap.tasdemir@inonu.edu.tr

A GREEK FOOTBALL CLUB WITH TWO HOMELAND: APOLLON SMYRNI (1891-2017)

ABSTRACT

After the armistice of Mudros, though seemed dissociated, a part of notables, tradesman, soldiers, bureaucrats, clergymen and a large mass of people having only functional distinction, with the influence of traditional view supported Sultan and Istanbul Government whereas another part in the same group supported the National struggle and took in charge. Turkish people, being a part of national struggle and rejecting captivity, united fort he lidership of Mustafa Kemal and began to struggle for their dependence with the motto of "either freedom or death". During this struggle, Greece following the Turkish army that retreated at the end of Kütahya Eskişehir War widened the occupied region to Haymana and it was Haymana where the fate of the nation was determined. If it is Ankara where the dreams of national leaders' dreams come true and city of revival, one of these local leaders that give direction to this revival is Müfti of Haymana Ahmet Vehbi Efendi. When countrywide resistance organization established in Haymana and supported Ankara, the head of the organization was Ahmet Vehbi Efendi. Shaykh al-islam Dürri-zade Abdullah Efendi gave a fetwa to block the national movement and it was Ahmet Vehbi Efendi, the müfti of Haymana, with the müfti of Ankara, Börekçizade Mehmet Rifat Efendi, who gave a fetwa to unite against İstanbul. And again, his signature is seen on the telegram to protest to Sadarete, the first parlament and the force of enemy. That' why in this study, one of the religious men giving important services during the years of National struggle Müfti of Haymana Ahmet Vehbi Efendi and events belonging to that term will be discussed as a whole.

Keywords: National struggle, Haymana, Müfti of Haymana Ahmet Vehbi Efendi

Giriş

Ankara şehrinin tarihi neredeyse Cumhuriyetin tarihidir. Cumhuriyetin tarihi ise bağımsız yeni bir devlet, laikliği temel alan bir yeni hukuk, kısacası yeni bir toplum olmanın tarihidir.¹ Bu tarihin başlangıcı olan Milli Mücadele büyük çoğunluğu İttihatçı kökenli subayların öncülüğünde başlamış, eşraf ve din adamlarının önderlik ettiği yerel kongrelerin ülke genelinde örgütlenmesi ve özellikle Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile hukuki bir zemine oturmuştu.²

¹ Sadık Kemal Tural, "Konukseverliğin ve Yeni Türk Devleti'nin Başkenti Ankara", **Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk**, 2. Bsk., Ankara Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2018, s. 189-207.

² Birinci Meclisteki milletvekillerinin oranı -saptanabilen rakamlara göre- %43'ü memur, %20'si serbest meslek sahibi, %19'u eşraf, %17'si din adamı, %15'i asker, bilinmeyenler ve

Bir milli liderin, bir milli Meclis toplayıp Milli Mücadele'nin askeri, idari ve diplomatik merkezliğini yapan Ankara il ve ilçelerinde, ilk günden itibaren, halka halka bu heyecanı paylaşan kişilerin katkıları da vardır.³

Ankara ilinde olduğu gibi ilçesi Haymana da, Milli Mücadele döneminde önemli bir yere sahip oldu. Milli Mücadele yıllarında Haymana'daki sosyal ve ekonomik yapıya baktığımızda geçmişte padişahlara ve sadrazamlara has olmuş, saray mensuplarının ve yeniçerilerin vazgeçilmez kıyafetlerinden olan; ünü ülke sınırları dışına taşan Haymana ipliğinden dokunan soflar ve var olan ekonomik refah geride kalmış;⁴ 1890'lı yıllarda istenen rüştiye, talebi maaş tahsisi yeterli olmadığı için kabul edilmemiş; telgraf hattı çekilmesi isteği bütçe yetersizliği nedeniyle mümkün olamayacağı ifade edilmiş; İkinci Meşrutiyet'in ilanından altı ay sonra (30 Ocak 1909) Haymana'da belediye kurulması girişimleri de Dâhiliye Nezareti tarafından kabul görmemişti. Ayrıca başlangıçta sahip olduğu geniş araziler ve bağlı köyler, zamanla Haymana'dan alınarak bir kısmı merkeze bir kısmı da çevre kazalara bağlanmıştı.⁵ Refik Halit "Deli" adlı kitabında Haymana'nın bağlı olduğu Ankara'yı "*zamanımıza rastlayan dört Ankara'dan ikisini biliyorum:*

diğer mesleklerdeki %17 idi. Suavi Aydın vd, **Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara**, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s. 355.

³ Ankara şehrinin son yüzyıllık tarihî bugün de -ilçeleri dikkate alındığında- bütün yönleriyle yazılmamıştır. Özellikle de 1920-23 Nisanı'ndan önceki 15 aylık sosyal, kültürel, idari ve askeri tarihin henüz yeterince işlenmemiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Mevcut bilgilerin gözden geçirilerek yeni bir kompozisyon haline getirilmesine olan ihtiyaç devam etmektedir. Bu vesile ile şunları metin altı notu olarak paylaşmayı gerekli gördüm. Bazıları yüksek lisans, bazıları da çeşitli bölümlerin son sınıf öğrencisi bir grup 2012 yılında Prof. Dr. M. Âkif Tural'dan "*Biz Kırkkaleliyiz, ilimiz o tarihte yoktu; ama hem Keskin merkezli hem de ünlü köylerinin halkı aracılığıyla Milli Mücadele'nin başından itibaren yapılan hizmetler var, bunlar niye hiç bir yerde yazılmıyor? Bize elli altmış kişilik bir gruba bir konuşma yapar mısınız?*" demişler. Hocamız, iki ay sonra onların istediğini yapmış... Mehmet Akif Tural Hocam -bir jüri için Malatya'ya gelmişti- benim hazırladığım bildiriden bahsettiğimde, bunları anlatıp o konuşmanın notlarını okumama izin verdi. O notlarda Keskin kazasına bağlı köylerdeki Türkmen taifesinin bu gün bir problem olan Suriye'deki Rakka'ya -merkezine ve köyelerine- zorla iskân başta olmak üzere birçok şey öğrendimse de, bazıları gerçekten özgün olan bu bilgileri kullanmanın doğru olmadığına karar verdim. Fakat Sayın Sakallı'nın da işaret ettiği, Sayın Tural'ın vurguladığı silah atölyeleri ve sonrasındaki silah fabrikaları hakkında da, Keskinlilerin satın aldığı "tayyare" konusunda da paylaşılası bilgiler beni etkiledi. Bir de Ali Osman, Kaplan Naci ve Hemitli Rıza isimlerinin bilinmeyen hizmetleri... Cumhuriyetle beraber Keskin'de çıkan Sayın Sakallı'nın, yeni harflerle yayınladığı gazeteye de dikkatimi çeken Prof. Dr. Mehmet Akif Tural Hocam'a teşekkürler ederim.

⁴ Halil İbrahim Uçak, "Milli Mücadele'de Haymana", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Yay. Haz: Hakan Uzun, Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 13.

⁵ Zafer Koylu, "Haymana, Sakarya Savaşı ve Mangal Dağı", **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 151-152.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet Ankaralarını... İstibdat ve Büyük Millet Meclisi Ankaralarını göremedimdi. Meşrutiyet Ankara'sı... Üç ay kaldığım Ankara tanıdığım Anadolu kasabalarının en kurusu, en darı ve durgunuydu."⁶ sözleriyle aktarıırken, idari olarak Ankara'ya bağlı Haymana'nın durumu da benzerlikler taşıdı.

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan olumsuzluklar Haymana'da da kendisini gösteriyor; Yemen'e, Fizan'a gidenlerin çoğu geri dönemezken, gelenler savaşın tüm yorgunluğunu ve bıkkınlığını taşıyorlardı. Eşkıyalık ve asker kaçaklığı ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştı.⁷

Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından 1918 yılı Aralık ayında İngiliz birlikleri Ankara vilayet merkezinin başta istasyon olmak üzere stratejik yerlerine asker yerleştirerek işgal ettiler. Takip eden günlerde işgal kuvvetlerinin istihbaratı ile onların kuklası haline gelen Osmanlı sarayı ve İstanbul'daki hükümetler, başlangıçta Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin faaliyetlerini, devamında Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki bağımsızlık mücadelesini yok etmek için her türlü oyunu denediler. Bununla birlikte, Ankara'da yabancı askerlerin bulunması, halkı taciz ve hatta tahrik eden davranışlarda bulunmaları burada milli duyguların uyanmasına, milli faaliyetlerin hız kazanmasına ve kuvvetlenmesine imkân verdi.⁸

Mütareke sonrası sadece İstanbul'da değil Anadolu'da -Ankara ile Haymana'da da- yeniden İttihat ve Terakki-Hürriyet ve İtilaf Fırkası mücadelesi başlamıştı. İttihat ve Terakki Fırkası'nın resmi olarak kapanması, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ise iktidara gelmesi yeni çekişmelere davetiye çıkarıyordu.⁹

⁶ Refik Halid Karay, **Deli**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939, s. 31-32.

⁷ Halil İbrahim Uçak, **a.g.m.**, (2012), s. 16.; Halil İbrahim Uçak, **Tarih İçinde Haymana**, Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği, Ankara, 1986, s. 55.

⁸ Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1988, s. 41-45.

⁹ Mondros sonrası günlerde Ankara'da -ve dolayısıyla Haymana'da yaşanan- Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile mücadele yeni değildi. 1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesi sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası ülke genelinde güç kazanmıştı. 1890 yılından itibaren sürdürülen ve 1905'den sonra özellikle Selanik ve Manastır'da güçlenen yeni örgütlenme 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına yol açtı. Ancak, Meşrutiyet İstanbul ve özellikle Anadolu'yu habersiz yakaladı denilebilir. Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe girmesini gazetelerden okuyan halk ilk günler inanmamış, İttihatçıların örgütlenme yeteneği sayesinde olmayan şubeler adına telgraf çekilmiş, halk ikna edilmişti. 6 Mart 1907'de işbaşı yapan Vali Ahmet Reşit Bey anılarında O günlerin Ankara'sını: "...*Bu şehirde bir uyumsuzluk vardı ki sade memurlara değil, yerli olsun, yabancı olsun bütün halka müstevliydi. Hemen her şehirde mevcut olan ayan ve eşraf Ankara'da yok gibiydi. Müslümanlardan başlıca eşraf Ziya Bey'le Hacı Bayram Şeyhi Talip Efendi, bir de orada Duyun-u Umumiye baş memuru*

Haymana'da İttihat ve Terakki Şubesi Kâtibi Umumisi Doktor Abdullah (Bilgen) Beydi ve cemiyet üyesi olan Ahmet Vehbi Efendi ile birlikte,¹⁰ şubenin açılışından itibaren Haymana'daki Hatipoğlu Hacı Mehmet, Dava Vekili Fazlı, Hatipoğlu Sarı Mustafa Efendi ve Hoca Mustafa Efendi gibi itilafçılara karşı mücadele ettiler.¹¹

Şehri işgal eden İngilizlerin söz ve davranışlarından destek alan Ermeniler hem Ankara'da hem de Haymana gibi ilçelerde Müslümanlara karşı harekete giriştiler. Bir kısım fanatik Ermeniler, tehcir sırasında kendilerinden alındığını iddia ederek dükkân ve çarşılarında yağmacılık yapıyorlar valilik de bu hareketlere neredeyse göz yumuyordu. Müslüman halkın şehrin merkezinde ses çıkaramadığı; şehir dışındaysa Katolik Ermenilerin dolaştığı ve şehri basacağı söylentileri o günlerde Müslüman halkı sokağa çıkamaz hale getirmişti.¹²

Gerek İstanbul'da oturan işgal kuvvetleri komuta merkezinin arkasındaki devletler, gerekse Avrupa'daki emperyal öfke, 1915 adıyla bir "intikam gerekçesi"ni, politik yalan olduğunu bir kenara bırakıp "mutlak doğru" olarak ısrarla savunuyordu. Başta İngiltere olmak üzere galip devletlerin 1915 Ermeni tehcirinin sorumlularının cezalandırılması istekleri ile İstanbul Hükümeti'nin -Damat Ferit Paşa'nın- bu olayın tüm sorumluluğunu İttihat ve Terakkicilere yüklemeleri ise, bazı Ermenilere ait çeşitli şehirlerde ve bu arada

iken tekaüdünü isteyerek Ankara'ya yerleşen Asım Bey'den ibaretti. Bunlardan Ziya, belediye riyasetini deruhte etmiş, diğer ikisi Meclis-i İdare'ye aza intihap olunmuştu. Öyle zannediyorum ki yeni bir intihapta meclise yine bu zatlar gelecekti; çünkü kendilerine halef bulmak müşküldü." sözleriyle betimliyordu. Ahmet Reşit Rey, **Gördüklerim Yaptıklarım, Canlı Tarihler**, 3.c., Türkiye Yayınevi, Ankara, 1945, s. 73. Bununla birlikte, kısa süre içerisinde Ankara'da İttihat ve Terakki Cemiyeti örgütlenmişti. İkinci Meşrutiyet dönemi İttihat ve Terakki Fırkası karşısında muhalif olarak kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1911-1913 yılları arasında etkili olmuş, 1913 yılındaki Babıâli Baskını ile ilk dönem faaliyetleri sona ermişti.

¹⁰ 1864'te Kayseri'de doğan Ahmet Vehbi Efendi, Simitçioğullarından Mehmet Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini Kayseri Sıbyan mektebinde görmesinin ardından, Hacı Zekeriya Efendi ve Hacı Hüseyin Efendi Medreselerinde okudu. Daha sonra İstanbul'a giderek Mahmut Paşa Medresesi'ne kaydoldu. Burada Bayezid Medresesi hocalarından Kayserili Ali Rıza Efendi'nin tedrisine (ders halkasına) devam edip Ulûm-ı âliye (dinî yüksek ilimleri) tahsil ederek icazetname (diploma) almaya hak kazandı (1884). 1887'de Haymana Müftüsü olarak tayin edildi. 9 Haziran 1914'te Nallıhan Kazası Kadılığı'na vekâleten atandı. 30 Nisan 1916'da tekrar Haymana Müftülüğü'ne getirildi. **Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Arşivi** 1 1., D:23-1024'den aktaran: Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları II (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 220.

¹¹ Halil İbrahim Uçak, **a.g.m.**, s. 31.

¹² Ermeni çetelerden yerli Gregoryen Ermenilerin de rahatsızlık duyduğu, çocuklarının zorla kaçırılarak çetelere dâhil edildikleri hatıralarda yer almaktadır. Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 339.

Ankara’da yaşanan çılgınlıkların sebebi idi... Kuklalaşan İstanbul hükümetinin -Dâhiliye Nezareti’nin- emriyle 1918 yılı Aralık ayından itibaren Ankara, Çorum ve Adana’da başlayan tutuklamalar Ocak ayında da devam etti ve 14 Ocak 1919 tarihinde sıra yüksek rütbeli görevlilerin tutuklanmasına geldi.

Milli Mücadele tarihinde, Ankaralıların tevkifi olarak geçen olayda adı geçen kişiler, Hürriyet ve İtilafçıların ve Ermenilerin ihbarlarıyla, Ankara Valisi tarafından tutuklanmıştı. Vali bir yandan da “*padişahın ve hükümetin İngiliz mandasını kabul ettiğini bir lisan-ı şükran ve tasdikle*” etrafa yayıyordu.¹³ Tutukların bir kısmı Divan-ı Harp’te yargılanmak üzere trenle İstanbul’a gönderildi.¹⁴

Başlangıçta tehcir olayında sadece sorumluların cezalandırılması isteği -ki hem Meclisi Mebusan hem de Mustafa Kemal Paşa bunu kabul etmişti- devam eden günlerde toplumsal önderleri sindirme ve işgale karşı başlayan direnişi yok etme amacıyla kullanılmaya başladığında Anadolu hareketinin bu konudaki tavrı değişti. Diğer yandan yaşananlar eşraf ailelerinin de işgal karşısında Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu’daki hareketle birleşmelerine yardımcı oldu.¹⁵

Mondros Mütarekesi sonrasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı Damat Ferit Paşa’nın¹⁶ 4 Mart 1919 tarihinde yeni hükümeti kurmasıyla vilayetlerde İttihat ve Terakki Fırkası’nca atanan valiler görevden alındı ve yerlerine Hürriyet ve İtilafçılar atandı. Yaşlı ve eski kuşaktan kişiler olmaları yeni valilerin ortak noktasıydı. Ankara’ya atanan Vali Muhiddin Paşa¹⁷ da 1915 yılında emekli olduktan sonra 15 Mart 1919 tarihinde Ankara’da valilik

¹³ Halil İbrahim Uçak, **a.g.m.**, s. 29; Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 344.

¹⁴ Şakir Kınacı’nın oğlu Hazım Kınacı, anılarında İstanbul’a götürülmek için istasyona getirildiklerinde Ermeniler tarafından taşlandıklarını ancak kendilerinin ses çıkaramadıklarını dile getirir. Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 340.; Bayram Sakallı, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁵ Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 339-340.

¹⁶ Oxford mezunu olan ve İngiliz taraftarlığıyla bilinen Damat Ferit Paşa, hem Padişah Mehmet Vahdettin’in güvendiği hem de Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İngiliz Muhipler Cemiyeti’nin desteğini alan bir kişiydi. Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 47.; Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, C. 1., Ankara, 1959, s. 52.; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1969, s. 15’den aktaran: Adnan Sofuoğlu, “Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadeleye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası”, **ATAM Dergisi**, XVIII/52 (Mart 2002), s. 38.

¹⁷ Ali Muhiddin Paşa, Milli Mücadele aleyhtarı yazılarıyla ün kazanan Alemdar gazetesi başyazarı Refi Cevat Ulunay’ın babasıdır.

görevine başlamıştı.¹⁸ Yine bu günlerde tehirden dönen Ermeniler de Ankara'ya geliyordu.¹⁹

1919 yılı Kurban Bayramı Sivas Kongresi'nin toplandığı günlere denk gelmişti. Sivas'ta Kongre devam ederken Ankara, 6 Eylül 1919 günü bayram namazı sırasında camilere daha önceden yerleştirilen dinamitlerin patlayacağı rivayetleri ile sarsıldı. Bunu duyan halk bayram namazı için camilere gelemedi. Yapılan aramalarda çeşitli camilerde dinamit lokumlarının bulunduğu birçok Ankaralının hatıralarında yer aldı. Ankaralı Ermenilerin önderi Hamparsun Efendinin şehri terk etmesiyle İngiltere ile birlikte hareket eden Ermeni etkinliği de şehirde etkisini kaybetti.²⁰

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmadığı o günlerde²¹ Haymana'da da Hürriyet ve İtilaf Fırkası hâkimdi.²² Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın emriyle Ankara ve civarında tutuklananlar arasında başta Haymana müftüsü Ahmet Vehbi Efendi olmak üzere, Haymana eski kaymakamı Rifat Bey, Haymana Belediye Reisi Çulluların Ali Tevfik Efendi, Haymana Belediye tabibi ve İttihat Terakki'nin Haymana'daki Kâtibi Umumisi Abdullah Efendi, Velihimmetli Köyü'nden Karabiberlerin Hasan Efendi gibi Haymana'nın önde gelenleri bulunuyordu.²³ Üç ay tutuklu kalan bu kişiler arasında Müftü Ahmet Vehbi Efendi ve Belediye Tabibi Abdullah Efendi Nallıhan'a sürgüne gönderildiler. Ahmet Vehbi Efendi ve Belediye Tabibi Abdullah Efendi, serbest bırakıldıktan sonra da çalışmalarına devam ettiler ve at sırtında köy

¹⁸ Muhittin Paşa, göreve başlamasının ardından İstanbul'a gönderdiği raporda: “Ankara merkezi hariç, vilayetin diğer kısımları İstanbul Hükümeti taraftarıdır.” sözleriyle Ankara'daki durumu ifade ediyordu. Bayram sakallı, **a.g.e.**, s. 59.

¹⁹ Fransız işgal kuvvetleri raporlarına göre, 1 Ocak-20 Temmuz 1919 tarihleri arasında Ankara'ya dönen Ermeni sayısı 3124'dü. İngiliz raporlarında ise 1919 yılı Kasım ayında Ankara'daki Ermeni sayısı 80 bin kişidir. Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 339.

²⁰ Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 345.

²¹ İhsan Güneş'in de belirttiği gibi işgalin başladığı günlerde, Saray ve İstanbul hükümeti yenilmişlik psikozu ile hareket ediyor, yenen devletleri gücendirici her tür harekettten uzak durmaya çalışırken, yaşanan olumsuzlukların hesabını İttihat ve Terakki Fırkasına yüklüyordu. Mütarekenin uygulanış biçimi ve işgal kuvvetlerinin uygulamaları ise Osmanlı Devleti içindeki azınlıkları ayrı bir devlet kurma veya yakın hissettikleri bir işgal gücüyle ortak harekete sevk ediyordu. İşte böylesi bir kaos ortamında asker ve sivil aydınlar ile din adamlarının öncülüğünde, temeli Türk milliyetçiliği ve Wilson Prensiplerinin Türklere verdiği haklara, daha da ileri gidilirse bağımsız yaşama idealine dayalı yeni bir hareket ortaya çıktı. Hareketin içinde bulunduğu kişilerin siyasi görüşlerine, kültür ve eğitim düzeylerin başlanan bölgenin özelliklerine göre anlam kazanan bu hareket “Müdafaa-i Hukuk” hareketiydi. İhsan Güneş, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş”, **ATAM Dergisi**, III/8 (Mart 1987), s. 566.

²² Haymana'da İttihatçı ve İtilafçılar yanında, Kadıköylü Ömer Ağa, Sulh-u Selamet Partisi şubesi açtı. Halil İbrahim Uçak, **a.g.e.**, (1986), s. 55.

²³ Halil İbrahim Uçak, **a.g.e.**, (1986), s. 54.

köy dolaşarak Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa lehinde çalıştılar. Aynı dönemde Milli Mücadele muhalifleri de bir yandan şehirde İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye kayıt ettirmeye çalışırken, diğer yandan İngilizler gittikleri köylerde kendilerini padişahın adamı ve koruyucusu olarak tanıtarak kamuoyu oluşturmaya gayret ediyordu.²⁴

Müftü Ahmet Vehbi Efendi'nin o günleri, Bekir Fahri Daldaloğlu hatıralarında şu sözlerle yeniden hayat bulur: "*İtilafçılar ve Hıristiyan Müdde-i Umumisi ve Haymanalı Zeron Ermeni serserisi bize yapmadıklarını bırakmadılar. Müftü Bey tutuklanmış, Nallıhan'a sürgüne gönderilmişti. Daha sonra serbest bırakıldılar. Belediye Başkanı Ali Efendi ve Belediye Tabibi Abdullah Beyler, biz gençleri etrafına topluyor, Milli Mücadele'nin önemini anlatıyorlardı. Müftü Bey camide ateşli vaazları ile halkı coşturuyordu. İzmir tarafında kurulan Kuvvayı Milliyecilere, arabalarımızla erzak taşıyorduk. Tüm halk müftü Bey'in etrafında halka olmuşuk.*"²⁵ Müftü Ahmet Vehbi Efendi, 15 Mayıs 1919'da Tehcir meselesinden dolayı görevinden alınmasına rağmen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığı görevine devam etti.²⁶

Ali Fuat Paşa'nın komutasında 20. Kolordu Merkezi'nin Ankara'ya taşınmasıyla birlikte milli hareket daha da güç kazandı.²⁷ Bununla birlikte, Eylül ayına gelindiğinde bir yandan Mustafa Kemal Paşa ve Sivas Kongresi ile ilgili Sivas'ta komplolar düzenlenirken, diğer yandan Ankara Valisi Muhittin Paşa ile Heyeti Nasiha başkanı Galip Paşa Ankara ilçelerine gezi düzenleyerek Kuvvacılara karşı güçleri birleştirmeye çalışıyordu.²⁸ Amaç Sivas'ta Ali Galip'in yapmaya çalıştığı gibi Ankara ve çevresinde de Ankara'yı Kuvvacılardan geri almaktı.

Kurban Bayramının ilk günü olan 6 Eylül 1919 tarihinde, Ankaralılarca padişahın bayramını kutlamak için gönderilen telgrafın Sadrazam Damat Ferit tarafından -padişahla vasıtasız görüşülemeyeceği gerekçesiyle- kabul edilmemesi üzerine, başta Ankara Müftüsü Rıfat Hoca, Hoca Atıf Efendi ve Defterdar Yahya Galip olmak üzere Ankara eşrafiyla birlikte postaneye giderek sadrazamı protesto ettiler. Yedi saat devam eden görüşmelerde

²⁴ Halil İbrahim Uçak, **a.g.m.**, s. 29.

²⁵ Halil İbrahim Uçak, **a.g.m.**, s. 31.

²⁶ Müftü Ahmet Vehbi Efendi, suçsuz görülerek 1 Ekim 1919'da önce vekâleten, sonra da 17 Haziran 1920'de asaleten Haymana Müftülüğü'ne yeniden atandı. Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları II (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 219.

²⁷ Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 341-342.

²⁸ 14 Eylül günü Vali Muhittin Paşa da Galip Paşa ile birlikte -Dâhiliye Nezaretine yaptığı açıklamalar doğrultusunda- ilçeleri gezmeye çıktı. Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 345.

sadrazam saraya bağlantıyı kabul etmeyince Ankaralılar ne padişahı ne de hükümetini tanımadıkları bildirdiler.²⁹ Yaşananlar Sivas Kongresindeki Mustafa Kemal Paşa'ya iletildiğinde Ankara'daki hareketi daha fazla olumsuz etkilememesi amacıyla Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın tutuklanması isteği 9 Eylül 1919 günkü toplantıda açıklandı.³⁰

Heyeti Temsiliye 12 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'la haberleşmenin kesilmesi kararını tüm kumandan ve mülki idarecilere bildirmiş, Kastamonu, Çorum, Afyonkarahisar ve Kayseri bu karara uyararak İstanbul'la telgraf bağlantısını keserken, Konya, Bolu ve Sivrihisar'da iktidar mücadelesi devam ediyordu.³¹ Ankara'da ise iktidarın Müdafaa-i Hukukçular tarafından ele geçirilmesi sonrasında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları kolordu merkezinin emriyle yakalanarak Sarıkışla'ya kapatılmıştı. Vali Vekili Yahya Galip, polis müdürlüğüne Haymana Kaymakamı Cemal (Bardakçı) Bey'i getirdiğinde, Cemal Bey İtilafçıların tutuklanıp cezalandırılmasındansa - Cemal Bey'e göre bu durum birçok iftiraya yol açacak, ayrıca şehirde güvensizlik ortamı doğacak, İstanbul Hükümeti'nin kurtuluş mücadelesinin İttihatçıların liderliğinde yürüttüğü söylemine katkı sunacaktı- halkın bu tür tahrik ve partilikten bıkmış olduğunu göz önüne alarak kurulan gönüllü alayına katılmaları şartıyla serbest bıraktı.³²

Cemal Bardakçı'nın bu kararı aslında Sivas Kongresi sonrası değişen havayı da yansıtıyordu. Gerek İstanbul Hükümeti'nin ve gerekse Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının, Mustafa Kemal Paşa ve temsil ettiği milli hareketin niyetinin İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden iktidara getirmek olduğunu dile getirdikleri o günlerde amaç, halkı bir arada tutmak ve birlikte harekete geçirmek için ittihatçı ya da itilafçı gibi herhangi bir parti adına değil, mukaddes emeller adına mücadele verileceğini herkese anlatmak ve buna uygun adımlar atmaktı.³³

²⁹ Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Ankara, 1944, s. 249-250.

³⁰ Kongrede aynı gün alınan bir diğer karar ise İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alınan Ali Fuat Paşa'nın Sivas'ta Heyeti Temsiliye tarafından Garbi Anadolu Umum Kuvva-i Milliye Kumandanlığına atanmasıydı.

³¹ Bu olay dışında, İstanbul'da 14 Ocak 1919 tarihinde kurulan Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın Ankara Şubesinin Şehsuvarzade Hacı Osman başkanlığında kurulması Ankara'da Müdafaa-i Hukuk görüşünün dışında örgütlenme ve siyasi arayışların devam ettiğinin bir göstergesiydi. Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 345-346.

³² Cemal Bardakçı, **Anadolu İsyamları**, Berikan Basım Yayım, Ankara, 2001, s.4-6; Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 348-349.

³³ Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s. 36-37. Sivas Kongresi'nde de kongrenin İttihatçı bir hareket olup olmadığı tartışılmış ve kongrede okunan yemin metni ile hareketin ittihatçılık olmadığını açıkça ifade

1. Ankara Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Şubesi

4 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi günlerinde Müdafaa-i Hukuk hareketine katılan Ankara'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ankara Şubesinin Karar Defterinde ilk karar 29 Ekim 1919 tarihini taşımaktadır. Sivas Kongresi'nde alınan karar uyarınca, Müftü Rıfat Efendi başkanlığında kurulan Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, çok yönlü faaliyetlerde bulundu. Bu defterde yer alan 24 numaralı kararsa Haymana'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulması ile ilgilidir. Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti defterde 18-19 Teşrinisani 1335 (18-19 Kasım 1919) da kaydedildi. Başkanı Müftü Ahmet Vehbi (Dönmez), üyeler Belediye Tabibi Sabıkı Abdullah (Bilgen),³⁴ Mütেকaidinden Mülazım Halit (Adatepe), Tüccardan Rıza (Tektürk) ve Dava vekili Arif Efendilerdi.³⁵ Bu isimlerin ortak özeliği İkinci Meşrutiyet sonrası kurulan İttihat ve Terakki Fırkası Haymana Şubesinin de kurucuları olmalarıdır. Aynı kişiler Milli Mücadelenin ilk günlerinden itibaren İngiliz ve Fransız temsilcilerinin Ankara'ya gelişi üzerine, bu kez particiliği bir kenara bırakarak başlayan mücadelede öncü liderler arasında yer aldılar.³⁶

Ankara ve Haymana'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubeleri kurulması ve faaliyete geçmesi, iktidarın hemen el değiştirdiği anlamına gelmedi. Bununla birlikte, Vali Muhittin Paşa'nın tutuklanması ve Belediye başkanı Hacı Ziya Bey'in İstanbul'a gitmesi üzerine belediye reis vekilliğine Tolluoğlu Müderris Hoca Rıfat Efendi, vali vekilliğine de defterdar Yahya Galip'in getirilmesiyle Ankara'da iktidar Müdafaa-i Hukukçulara geçti.³⁷ Telgraf boykotu amacına ulaşmış, 1 Ekim 1919 günü Damat Ferit Hükümeti istifa etmişti.

Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile aynı tarihte -5 Ekim 1919 günü düzenlenen büyük miting sonrasındaysa Müftü Rıfat Efendi'nin çalışmalarıyla milli bir alayın kurulmasına karar verildi. Müftü Börekçizade Rıfat Efendi, alaya er olarak yazılmak istemişse de, alay sancaktarlığına

edilmişti. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Serap Taşdemir, **Tek Parti Döneminde Sivas'ta Siyasal Hayat (1923-1946)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 27.

³⁴ İlkokulu Kalecik'te, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamladı. İstanbul'a tıp eğitimine gider. Ardından Fransa'ya gitti. Jön Türk hareketiyle orada tanışır. Halil İbrahim Uçak, **a.g.m.**, s. 33.

³⁵ Hakkı Naşit Uluğ, **a.g.e.**, s. 250.

³⁶ Halil İbrahim Uçak, **a.g.e.**, s. 66.

³⁷ Elmadağ çeşmesi yakınındaki Kocabeyoğlu Medresesinde müderris olan Tolluoğlu Hoca Rıfat Efendi, bu medresede bir açık hava toplantısı düzenleyerek gelişmeleri halka açıkladı. İki saat süren toplantı sonrasında 200 kadar seçmen Mustafa Kemal Paşa'nın yolundan gideceklerine Kur'an üzerine yemin ettiler. Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 346.

getirildi. Ayrıca, Ulemadan Hacı Atıf Efendi alay müftülüğüne ve Hacı Bayram-ı Veli Camii Şerifi Hatibi Hafız Mehmet Efendi ise tabur imamlığı görevini üstlendiler. Komisyona halktan birçok esnaf, emekli subay vb. kişi de başvurarak alaya kayıt yaptırdı. Halkın yanında hükümet memurlarının birçoğu da alaya gönüllü yazıldılar. Gelen telgraflar bu hareketin Ankara ilçelerinde de kurulmaya başladığını gösteriyordu.³⁸

Ankara halkının Milli Mücadele etrafında kenetlenmesinde, hareket lehine verdiği fetvalarla önemli katkılar sunan Müftü Rıfat (Börekcı) Efendi önemli bir yerel önderken³⁹, Haymana ilçesinde bu yerel önder Müftü Ahmet Vehbi Efendi idi.⁴⁰

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi ve Devamında Yaşananlar

Ankara'da Kuvva-i Milliyeciler iktidarı ele geçirdikten sonraki çözecekleri yeni sorun Mustafa Kemal Paşa'nın karşılanmasıdır. Zira şehirde hala İngiliz ve Fransızlar vardır, hem onlara hem de halka Kuvva-i Milliye'nin gücü gösterilmelidir. Bunun için çok sayıda atlıyla bir karşılama töreni yapılması planlanır. Cemal Bey, Yahya Galip Bey'in görevi kendisine verirken durumu: *"Mustafa Kemal Paşa Heyeti Temsiliye ile birlikte buraya gelmeğe ve burasını harekâtı milliyenin merkezi yapmaya karar vermiş... atlıları nerede bulacağız? Gönüllü alayı kumandanı unvanını taktığımız Müftü Rıfat Efendi'nin güya karargâhı olan şu hükümet avlusundaki çadıra giren çıkan yok. Müftü Efendi orada sabahdan akşama kadar sinek avlıyor."*⁴¹ sözleriyle dile getirdiğini, kendisinin de kaza kaymakamlarına yazı gönderilerek atlı talep edilmesini önerdiğini ifade eder. Ancak gelen cevaplar ya en fazla 5-10 atlı yollayacakları ya da hiç yollayamayacakları yönündedir. Bunun üzerine Cemal Bey çözüm olarak kaymakamlık yaptığı Haymana'ya gider. Kargılı Kara Mustafa ve emekli jandarma subayı Halit Beylerin desteğiyle yüz atlı toplar. Gölbaşına geldiklerinde atlılardan bir kısmının kaçtığını, geriye kalanlar arasında da köylerine dönmek isteyenlerin olduğu

³⁸ Recep Çelik, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1999, s. 274-276.

³⁹ Çelik, **a.g.e.**, s. 271.

⁴⁰ Milli Mücadele yıllarında 14 Şubat 1919 tarihinde İzmir'de din adamlarının öncülüğünde kurulan Cemiyet-i İlmîye ve devamında Manisa'da Müftü Âlim Efendi'nin teşebbüsüyle Cemiyeti İslamiye Derneği kurulmuştu. Ali Sarıkoyuncu, "Yunan Megol-i İdeası ve Batı Anadolu'nun Düşman İşgalinden Kurtulmasında Din Adamları", **Diyanet İlmî Dergi**, XXX/4 (Ekim-Kasım-Aralık 1994), s. 33.

⁴¹ Cemal Bardakçı, "Atatürk'ün Kuvayı Milliye Hareketinin Merkezi Yapmak Amacıyla Ankara'ya İlk Gelişi", **Yakın Tarihimiz**, Sayı: 4 (1962), s. 105.

görülür. Neden isteksiz oldukları sorulduğunda toplanma nedenlerinin Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak değil, Aydın cephesine gönderilmek olduğunu duydukları cevabı alınır. Karşılama töreni için toplandıklarına ikna edilen köylülere teker teker yemin ettirilir. Mustafa Kemal Paşa'nın gelişi 3 gün gecikince köylüler Samanpazarı'ndaki hanlarda kalır. Ankara'da üç gün boyunca gösteriler yapılır.⁴² 27 Aralık 1919 Cumartesi günü öğleden sonra Heyeti Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa Ankaralıları yaraşan bir törenle karşılanır.⁴³

Ankara ve civar halkı, bıçağın kemiğe dayandığı o günlerde Türk töresine göre milli felaket günlerinde kurulan Seymen alayını toplamış, genci yaşlısı her tür fedakârlığı göze alacaklarına and içtikleri bu törenler için haftalardır silahlanmış ve yediden yetmişe Mustafa Kemal Paşa liderliğinde düşmana karşı koyacağına ifadesi olarak alayın sancağı da kale civarında bir meydana dikilmişti.⁴⁴ Tarihçi Enver Behnan Şapolyo, Atatürk'ü karşılayan seğmenler arasında Güveçli İbrahim, Kasap Yaşar, Türkmen Hacı Hüseyin, Kayserili Hacı, Şişli Ahmet, Bekçi Hasan, Karabiberlerin Rıfat, Yağcıoğlu Fehmi Efe, Yağcıoğlu Cemal, Rahmi, Yağcıoğlu Ahmet, Hüsnüoğlu Bahri, Çelik İbrahim, Kavaf Hakkı, Kahveci Ali Ağa, Kalecikli Sülük, Zirli Saraylı Ahmet, Yozgat'tan Yeni Şeyhli Rıza olduğunu belirtir. Halil İbrahim Uçak bu listeye Urunguşlu Şükrü Kaya, Nalbant Efe Tevfik, Otuzoğlu Hacı Mehmet, Nutukoğlu İsmail gibi seğmenler ve seğmen başlarını da eklemektedir.⁴⁵

İstanbul'un işgali ve önde gelen milli hareket taraftarlarının tutuklanması ile yetinmeyen işgal güçleri Ankara'daki direnişi tamamen ortadan kaldırmak amacıyla hareket önderleri için halkın dini duygularını kullanmak istediler. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya gelirken onu karşılayanlar arasında Ankara Seymen⁴⁶ örgütü yanında tarikatlar da vardı.⁴⁷ İşgal kuvvetleri halk üzerinde din adamlarının etkisini kullanıp - şeyhülislam fetvası çıkararak- amaçlarına ulaşmak istediler.

⁴² Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 348.

⁴³ Avram Galanti, **Ankara Tarihi I-II**, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005, s. 175-181.

⁴⁴ Naşit Hakkı Uluğ, **a.g.e.**, s. 59.

⁴⁵ Enver Behnan Şapolyo, **Atatürk ve Seymen Alayı**, 2. Bsk., Ankara Kulübü Derneği, Ankara, 2002, s. 29-34; H. İbrahim Uçak, Ankara Eşkıyaları ve Kabadayıları", **Kebikeç**, Sayı 9 (2000), s. 195.

⁴⁶ Hemşehrimiz Atatürk kitabında Seymen: ".Seymen adı, Sekban'dan bozma, Sekban öz Türkçe Sokman'dan alınma idi. Tarihin karanlıklarında savaş saflarını yaran yiğitlere bu ad verilirdi. Halk ağzında bu kelime zamanla Seymen'e çevrilmişti. Seymen, gerçekten kızılca kıyamet günü, Kızılyokuş'a dizilmiş, Mustafa Kemal'i bekliyordu." Sözleriyle ifade edilir. Naşit Hakkı Uluğ, **a.g.e.**, s. 59.

⁴⁷ Enver Behnan Şapolyo, Atatürk ve Seymen alayı adlı kitabında 27 Aralık gününü şu sözlerle anlatmaya devam eder: "Seğmen alayının arkasını Ankara'da bulunan muhtelif tarikatlara

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldiğinde tarihi bir teşkilatlanma olan Ahiliğin versiyonları devam etmekte ayrıca o dönemde en yaygın tarikat olan Nakşibendilik'in yanı sıra Mevleviye, Rûfaiye, Kadiriye ve Bayramiye tekkeleriyle tarikat yapılanmasına benzer esnaf loncaları ile çevre köylerdeki Kızılbaş tekkeleri etrafında toplanan halk doğal bir organizasyon içinde bulunmaktaydı. Bu haliyle Ankara'da, birçok tarikatın faal olduğu dini dinamizm hâkimdi.⁴⁸

Türkleri İstanbul'dan atma ve Türk başkentini Anadolu'ya taşıma planları işgal kuvvetlerince başlangıçta "gizli" olarak yürütülse de bu gizli planlar bir süre sonra İngiltere ve Fransa'daki gazetelerde yayınlanmaya başladı. İtilaf Devletlerinin niyetleri Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından öğrenildiğinde 8 Ocak 1920 günü Ankara'dan Üçüncü ordu komutanlığına gönderilen telgraf hemen aynı gün başlamak üzere 8-21 Ocak 1920 tarihleri arasında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck'e Anadolu'dan 117 protesto telgrafi gönderildi. İstanbul'un işgali sürecindeki gelişmelere Haymanalılar da seyirci kalmadılar ve 11 Ocak 1920 tarihinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Vehbi imzasıyla bir protesto telgrafi çektiler.⁴⁹

Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mart 1920 tarihli bildirisine⁵⁰ uyarak yeni hükümetin millî isteklere uygun nitelikte kurulması için Meclis-i

mensup dervişler takip ediyordu. Ankara'da o zaman Nakşibendî Dergâhı, Sadi Dergâhı, Rûfai, Kadiri dergâhları, Mevlevi dergâhı, Hacı Bayram veli müritleri, esnaf ahileri, civar köylerdeki Kızılbaşlar ve bir kısım da gizli olarak Bektaşiler vardı." Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁸ Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944, s. 261.; Recep Çelik, **Millî Mücadelede Din Adamları I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1999, s. 269-270.

⁴⁹ Bilal N. Şimşir, **Ankara Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1988, s. 66-71.; Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 346-355.

⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1920 günü Padişaha bir telgraf çekerek, "*iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, millî vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini, aksi halde Devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini*" bildirdi. Aynı gün Meclis Başkanı'na da bir telgraf çekerek; bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakârlığa hazır olan milletin, ancak ulusal güvenliği kazanmış bir hükümetin işbaşına getirilmesiyle tatmin edilebileceğini, bu konuda milletvekillerinin varacakları kararın heyecanla beklendiğini anlattı. Hemen yayınladığı bir bildiri ile de millî kuruluşlara durumu açıkladı ve millî isteklere uygun bir hükümetin kurulmasını sağlamak için derhal ve hep birden Meclis-i Meb'usan Başkanlığı'na telgraflar çekilmesini istedi. Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi, Üçüncü Kitap: Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 98-99; Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yay. Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 272-273.

Meb'usan'a da telgraf gönderildi.⁵¹ Telgraf metninde Ali Rıza Paşa hükümetinin bazı gizli kuvvetlerin baskısıyla istifa etmesinden duyulan üzüntü dile getirilerek: *"Bu vahim kötü anlarda millet ve hükümet birlik olarak Milli hukukumuzun muhafaza ve korunmasına çalışılması icap ederken, böyle bir buhran çıkararak milletimiz arasında nifak tohumu ve kavga çıkarmaya teşebbüs eden kimselere bütün ruhumuzla lanetler eder ve sayın milletvekillerimizin bu hususta büyük gayretlerine milletin bütün olarak, kitle halinde bunun arkasında olacağını ve milli emelleri tatmin edemeyecek bir kabineye katiiyen tahammül edemeyeceğimizi beyan ederiz"* deniliyordu.⁵²

Belgelerde karşılaşılan bir diğer telgraf konusu Büyük Millet Meclisi'nin ve ordunun müdafaaya devam etmesi konusunda 16 Eylül 1920 (1336) tarihinde Haymana yanında Isparta ve Anamur'dan geldi.⁵³

İstanbul'un işgali ve meclisin Ankara'da toplanması sonrasında Büyük Millet Meclisi'nin açılışı nedeniyle Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına meclise tebrik telgrafı gönderen⁵⁴ Müftü Ahmet Vehbi Efendi, Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olarak faaliyette bulunurken, Ermeni

⁵¹ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s. 305 (Haymana ilçesi Müdafaa-i Hukuku Milliye Reisi Vehbi ismiyle imzalamıştır.)

⁵² Telgrafın aslı: Haymana: Meclis-i Millimizin mazhar-ı itimadı olan Ali Rıza Paşa Kabinesinin amal-i meranetkârane perverde eden eşhasın entrikaları ve bazı hafi kuvvetlerin tazyikatiyle istifaya mecbur edildiğini teessüfle haber aldık. Mukadderatımızın tayin edilmek üzere olduğu bu vahim anlarda, Millet ve Hükümetin yek-vücut olacak Hukuk-u Milliyyemizin muhafaza ve siyanetine çalışılması icap ederken böyle bir buhran çıkararak efrad-ı Millet arasında tohum nifak ve şikak açmaya teşebbüs eden kimselere bütün ruhumuzla lanetler eder ve muhterem mebuslarımızın bu hususta vaki olacak teşebbüsât-ı şedidelerine Milletin yekpare bir kitle halinde daima müzahir olacağını ve Amal-i Milliyyeyi tatmin edemeyecek bir kabineye katiiyen tahammül edemeyeceğimizi beyan eyleriz. Belediye Reisi Halit Hayman a Müdafaa-i Hükuk-u Milliye Reisi Vehbi 5 Mart 1336. **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, 6 Mart 1336 (1920), s. 362.

⁵³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 16.IX.1336 (1920), s. 158. Mecliste Anamur Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gönderdiği telgraf okunmuş ve Haymana ve Isparta'dan gelen telgrafların da aynı minvalde olduğu belirtilerek okunmamıştır. Okunan Anamur Telgrafında: *"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine, Vatanımızın müteferrik noktalarında düşmanlarımız tarafından alettevali reva görülen, hukuku düvele katiiyen mugayir olan işgalât ve tecavüzü harekâta, milleti necibe İslamiye hakkında icra olunagelmekte bulunan mezalime artık hiç bir vehçile tahammül edemeyeceğinden vatan ve milletin muhafaza ve müdafaai hukukiyeleri uğrunda bütün ehli İslam'ın eli silah tutan kısmı kanının son damlasına kadar bedenen çalışacağımıza ve bu azimden hiçbir vehçile feragat etmeyeceğimize size ve bu uğurda sureti hareketimiz Meclisi Alilerince tayin buyurularak verilecek emre göre hazır ve müheyya bulunduğumuza kemali ciddiyette karar verildiğini arza cüret ve iradelerine sabırsızlıkla intizar eyleriz."* denilmekteydi.

⁵⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 27.4.1336 (1920), s. 93.

meselesi davalarından suçsuz görülerek 1 Ekim 1919'da önce vekâleten, sonra da 17 Haziran 1920'de asaleten Haymana Müftülüğü'ne yeniden atandı.⁵⁵

3. İstanbul Fetvası ve Sonrası

İstanbul'un işgali ile düşen Salih Paşa hükümetinin ardından Milli Mücadele döneminde dördüncü hükümetini kuran Damat Ferit kabinesinin Şeyhülislamı Dürrizade Es-Seyit Abdullah Efendi'nin ünlü fetvası 11 Nisan 1920 tarihinde ilan edildi. Aynı gün Ahmet Anzavur'a paşa rütbesi verildi.⁵⁶ Meclisi Mebusan feshedildi, VI. Mehmet Vahdettin'in Hattı tekrar ilan edilirken: “*Milliyet namı altında ika edilen iğtişaat*”,⁵⁷ Peyamı Sabah'ta Ali Kemal'in: “*Yalancı milliyet davası Şer'i Şerife aykırıdır*” beyanâtı yayımlandı.⁵⁸

Milli Mücadelenin merkezi Ankara'da kanaat önderleri diğer şehirlerde olduğu gibi çoğunlukla ulema sınıfı, müderris ve şeyhlerden oluşuyordu. 11 Nisan günü aynı zamanda Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in törenlerle kutlanan doğum günüydü ve başta Ankara olmak üzere Sivas, Erzurum, Konya, Amasya ve Kastamonu'da da doğum günü merasimi yapılıyordu.⁵⁹ Şeyhülislam fetvası böylesi etkili bir günde ilan edilmesine rağmen bu kez belki de ilk defa Anadolu'dan İstanbul'a bir karşılık geldi. Başta Ankara müftüsü Hoca Rifat Efendi (Börekçi) olmak üzere beş müftü, dokuz âlim ve müderris, altı ilmiye sınıfı üyesi şeyhülislama karşı fetva hazırlayarak 16 Nisan 1920'de ilan ettiler. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde belirtildiği üzere 5 Mayıs 1920 tarihine gelindiğinde fetvayı imzalayan ilmiye mensubu sayısı

⁵⁵ Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları II (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 219.

⁵⁶ Bilindiği gibi o günlerde bir yandan Nigeşban, Teali İslam gibi cemiyetler, Cemiyeti Ahmediye ismi etrafında birleşirken, diğer yandan Ahmet Anzavur Kuvva-i Tedbiye/İnzibatiye adıyla askeri harekâtını sürdürüyordu. Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 353.

⁵⁷ Damat Ferit Paşa hükümetin kuruluş gayesi Padişahın 5 Nisan tarihli Hatt-ı Hümayûnu'nda da açıkça ifade edilmişti. Padişah "Ehliyet ve rü'yeti" dolayısıyla Sadrazamlığa tayin ettiği Damad Ferid'den "milliyet namı altında ika edilen iğtişaatı" önlemesini, bu karışıklığı yaratanlar hakkında gerekli kanuni yaptırımların uygulanmasını ve ülkede asayiş ve huzurun yeniden sağlanmasını" istiyordu. Böylece Padişah, Kuvva-yı Milliye'ye karşı yürütülecek politikalar için Hükümete destek olacağını da ortaya koyuyordu. **Takvim-i Vekâyi**, 2 Nisan 1336(1920), no: 382'den aktaran: Osman Akandere, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekayi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 24 (Kasım 1999-2003), s. 423.

⁵⁸ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 98.

⁵⁹ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 98.

152'ye yükselmişti.⁶⁰ Bu fetvaya imza atanlardan biri de Haymana Müftüsü Ahmet Vehbi Efendi'dir. Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'daki bağımsızlık hareketi, bir kırılma anından daha zaferle çıkmayı başarmıştı.

4. Ayaklanmalarda Haymana

Ankara'da milli hareket güçlendikçe onu ortadan kaldırmak için başvurulan ayaklanmaların hem sayısı hem gücü artmaya başladı. 1919 yılı ortalarından başlayan iç ayaklanmalar 1921 yılı sonlarına kadar devam etti. Haymana ve çevresinde de Anzavur, Yozgat veya Düzce ayaklanması şiddetinde olmasa da bazı ayaklanmalar yaşandı. Bunlar arasında ilk akla gelenler Çerkez Ethem adına adam toplayan Muhacir Abbas Çetesi,⁶¹ Eşkıya Memo Çetesi, Altındış Çetesi, Çeltikli Abidin, Mustafa Tozo Çetesi, Birinci Düzce ayaklanmasının devamı niteliğinde olan Beypazarı isyanı, Aynacıoğulları ve Dişi Kilitli Çetesinin faaliyetleri sayılabilir.⁶² Cemal Bardakçı Haymana'da göreve başladığında Eskişehir-Ankara yolunu kesen Memo Çetesi ve Ankara, Konya, Kütahya, Eskişehir arasındaki bütün köylerin büyük ve küçükbaş hayvanına musallat olan Muhacir Abbas adıyla iki çete ile karşılaştığını, bu çetelerin aylardır devam eden şakavetleri halkı sindirdiğini ve ayrıca, o dönem çok zayıf olan hükümet kuvvetlerinin de gözlerini korkuttuğunu, iki ay süren zorlu bir süreçte Memo ve Abbas ile arkadaşlarını yakalayarak Haymana'da asayişin sağlandığını dile getirir.⁶³

Haymana köylülerince "Kara Müftü" olarak tanınan Ahmet Vehbi Efendi, Haymanalılarının çöken maneviyatını ve halkın üzerindeki yılgınlığı gidermek amacıyla zaman zaman Haymana dışına taşan moral kazandırıcı vaazlar da verdi. Ordu ve halk arasındaki birlik, azim, iman ve ümit hislerini kuvvetlendirmek, kurtuluşa inandırmak amaçlı faaliyetlerde bulundu.

⁶⁰ Suavi Aydın, **a.g.e.**, s. 353.

⁶¹ Büyük önder Atatürk, Büyük Nutuk'ta, Çerkez Ethem olayına değinirken Muhacir Abbas'tan şöyle bahsediyor: "*Efendiler, Ethem ve arkadaşları, Ankara kurbunda (civarında) Haymana'da ayrıca bir kuvvet cem'ine teşebbüs ettiler. Sirkat (hırsızlık) maddesinden Ankara'da mevkuf iken, bilahare tahliye olunan Van mültecilerinden, Musazade Abbas namında biri elinde vesika olduğu halde beş on kişi ile Haymana havalisinde efrad toplamağa başladı. Bu adam Ondokuz Kanunevvel'de derdest edilmiş ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nde tevdi edilmişti. Bunu derdest etmek ve avanesini dağıtmak için hususi bir kuvvet elveyim mebus bulunan Recep Zühtü Bey, Abbas'ı üç refiki ile derdest ettikten sonra mühim bir hücumu maruz kalacağını kaviyyen melhuz görüldüğünden mevkufuların yolunu tebdil ederek Pulatlı üzerinden trenle Ankara'ya getirmeğe mecbur olmuştur.*" H. İbrahim Uçak, **a.g.m.** (2000), s. 195.

⁶² Halil İbrahim Uçak, **a.g.e.**, s. 92-93.

⁶³ Cemal Bardakçı, **a.g.e.**, s. 2-3.; H. İbrahim Uçak, **a.g.m.**, (2000), s. 195.

5. Haymana'dan Yapılan Maddi Yardımlar

Milli Mücadele başladığı andan itibaren Milli Mücadelenin kalesi olmayı sürdüren Haymana ve Haymanalılar, harekete maddi destekte de bulundular. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Müftü Ahmet Vehbi Efendi ile birlikte, kaymakamı, esnafı, eşrafı, ağası, gençleri ile topyekûn bir mücadele başlamış, Haymanalılar canlarını ve mallarını davaya adanmışlardı.

Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ahmet Vehbi Efendi ve cemiyetin diğer üyeleri köy köy dolaşarak yardım topladılar. Özellikle büyük maddi katkılarda bulunanlar arasında Karagedikli Mustafa Bey,⁶⁴ Halaşlılı Mehmet Ağa ve Kargalılı Kara Mustafa önemli isimlerdir. Bunların yanında Çayırılılı İsmail Ağa, Milli Mücadelenin Kuvva-i Milliyecilerinden Urunkuşlu Hacı Şükrü Kara, Kara Bostanhöyüküklü Mehmet Efendi, Çayırılılı Halit Ağa da yardım toplamada etkili oldular.⁶⁵ Ankara Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Defterlerine göre Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına Hacı Ahmet Efendi'den 10.000 kuruş kaydedildi.⁶⁶ Bilal Şimşir, Aralık 1919-Temmuz 1920 tarihleri arası Haymana'nın yaptığı maddi yardımın 20 bin kuruş olduğunu belirtir.⁶⁷

6. Sakarya Savaşı'nda Haymana ve Ahmet Vehbi Bey

Top mermilerin Haymana içlerine düştüğü ve Yunanlıların Çaldağ'a dayandığı günlerde Mareşal Fevzi Çakmak Haymana'ya geldiğinde Müftü Ahmet Vehbi Bey onu karşıladı. Mareşal'in ardından Mustafa Kemal Paşa ve İsmet (İnönü) Bey de Haymana'ya geldiler.

Haymana'nın son direnme noktası olduğu o günlerde Müftü Ahmet Vehbi Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti faaliyetleriyle Haymana halkını örgütlemiş, vaazlarının sayısını artırarak halkı mücadeleye çağırmaya devam etmişti. Özellikle Ankara'nın boşaltılacağı haberinin gelmesi üzerine halkı büyük camiye toplar ve "*Arkadaşlar, Milli Kuvvetlerimiz toplanmıştır.*"

⁶⁴ Özellikle Sakarya Savaşı'nda Yunan askerleri Haymana'da meşelik sırtlarına dayandığında Karagedikli Mustafa Bey'in yardımlarıyla, Hükümet Konağı, Askerlik Şubesi Karagedik Köyü'ne taşındı. Karagedik Camisi cephedeki yaralılar için hastane haline getirildi. Askerlik şubesi onun konağında faaliyetlerini sürdürdü. Savaş boyunca sahip olduğu deve katarlarıyla cepheye mermi ve cephaneye taşıdı, 25 deve ve 500 koyun gönderdi. Milli Mücadele boyunca Haymana'da kurulan maddi yardım komitesi başkanlığı görevini üstlendi. Halil İbrahim Uçak, *a.g.e.*, s. 116.

⁶⁵ Halil İbrahim Uçak, *a.g.e.*, s. 116.

⁶⁶ Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s. 268.

⁶⁷ Bilal N. Şimşir, *Ankara Ankara*, s. 184.

Yunanlıların Çaldağ'a gelmesine bakmayın. Bu onların son çırpınışlarıdır. Kısa sürede püskürtülecektir” diyerek moral ve cesaret verir.⁶⁸

Sonuç

Osmanlı devlet sisteminin sanayi devrimi ile değişen dünya karşısında aciz kalması imparatorluğun dağılması ve sonunu getirdi. İzmir'in işgali değişik Fransız gazetelerinde “Hasta adamın cenaze töreni”, Türk imparatorluğu ömrünü doldurdu” gibi sözlerle duyururken, bir gazetede “Mademki Türkiye paylaşılıyor, ziyafete geç kalanlardan olmayalım” diye çağrı yapıyordu. Bu çağrı yerine ulaşmış, emperyalist devletlerin birleşik orduları Anadolu'nun dört bir yanını işgal etmeye başlamıştı.

Orduları dağıtılmış bir ülkenin ve ruhen çökmüş bir halkın derleniş toparlanış ve inandırılış açısından milli heyecanlara başkentlik yapan şehri olan Ankara'da,⁶⁹ bir milli liderin, mili bir meclis toplayıp milli bir orduya dönüştürdüğü Milli Mücadele'nin olağanüstülükler taşıyan başkentindeki sosyal ve kültürel değişim ve dönüşümlerde ilk günden itibaren, halka halka bu heyecanı paylaşan kişilerin katkıları da vardır. Asker ve bürokratlar gibi din adamları da Milli Mücadele içerisinde Türk milletinin benliğinde var olan direnme ve bağımsız yaşama gücünün doğuşunda ve yaşatılmasında cami kürsülerinde, meydanlarda düzenlenen mitinglerde, fetvalar savaşında İstanbul'a karşı Anadolu'nun yanında yer alarak, kurdukları ve/veya üyesi oldukları Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri içinde mücadele ederek ve hatta cephelerde millete rehberlik ederek önemli yeri olan meslek grubu içerisinde yer aldılar.

Ankara halkının Milli Mücadele etrafında kenetlenmesinde, hareket lehine verdiği fetvalarla ciddi katkılar sunan Müftü Rıfat (Börekçi) Efendi önemli bir yer tutarken, Anadolu'da ve Ankara'nın ilçeleri arasında Kuvva-yi Milliye ruhunun oluşumuna ilk katılan ilçelerden olan Haymana ilçesinde bu yerel önder Müftü Ahmet Vehbi Efendi'dir.

Milli Mücadele yılları içerisinde müftülük görevi nedeniyle halka önderlik etmenin yanında, Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucusu ve başkanı olarak üstlendiği faaliyetlerle, Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

⁶⁸ Halil İbrahim Uçak, **a.g.m.**, s. 31-32. Türk ordusu da Haymana'nın elden çıkarılmaması için çok fedakârca savaşmış, üç alay ve beş tabur komutanı da dâhil olmak üzere 82 subay ve 900 er şehit vermiştir. Yunanlıların kayıpları çok daha fazladır. Bölük mevcutları 30'a inerken büyük yiyecek sıkıntısı baş göstermişti. Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara, 1973, s. 408.

⁶⁹ Sadık Kemal Tural, **a.g.e.**, s. 204.

adına İstanbul Hükümeti ve İtilaf devletlerine çektiği protesto telgrafları ve TBMM açıldıktan sonra TBMM'ye çektiği destek telgraflarıyla, İstanbul fetvasına karşı Anadolu fetvasını imzalayarak ve ayrıca Haymana sınırları dışına taşan verdiği vaazlarla da halkın Milli Mücadelenin yanında teşkilatlanmasına öncülük etti.

Cumhuriyetin ilanından sonra da Haymana müftüsü görevini yürüten Müftü Ahmet Vehbi Efendi, 13 Temmuz 1930'da vefat ettiği tarihe kadar milletine hizmet etmeye devam etti.

Emperyalizmin 1911'den 9 Eylül 1922 ye –hatta 1931'e kadar- kadar ateşli silah ve askerleri yanında, içimizden bulup kullandıkları gafiller ve hainler aracılığı ile oynadığı oyunların tarihi henüz bütünüyle yazılmadı. Böyle bir kompozisyona ulaşmak için, her yerleşim merkezinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği; şu anlamlı bilimsel toplantıların benzerlerinin yapılması zorunlu olduğu açıktır. Ankara ili ve çevresi de, bu konuda henüz yeterince aydınlık olmayan konulardandır. Onlardan bir olan Haymana ve onun milli bilinç sahibi aydın Müslüman Müftüsü Ahmet Vehbi Efendiyi rahmetle ve minnetle selamlıyorum.

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 6 Mart 1336 (1920), s. 362.

TBMM Zabıt Ceridesi, 16.IX.1336 (1920), s. 158..

TBMM Zabıt Ceridesi, 27.4.1336 (1920), s. 93.

2. Arşivler

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Arşivi : 1 1., D:23-1024.

Türk Tarih Kurumu Arşivi : TTK ofs 14.-86-2

3. Kitaplar

Atatürk, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Yay. Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Aydın, Suavi vd., **Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara**, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.

Bardakçı, Cemal, **Anadolu İsyancıları**, Berikan Basım Yayım, Ankara, 2001.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.

Çelik, Recep, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1999.

- Galanti, Avram, **Ankara Tarihi I-II**, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005.
- Goloğlu, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970.
- Gökbilgin, Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken**, C. 1., Ankara.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1969.
- Karay, Refik Halid, **Deli**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara, 1973.
- Rey, Ahmet Reşit, **Gördüklerim Yaptıklarım, Canlı Tarihler**, 3. C., Türkiye Yayınevi, Ankara, 1945.
- Sarıkoyuncu, Ali, **Milli Mücadelede Din Adamları II (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
- Şapolyo, Enver Behnan, **Atatürk ve Seymen Alayı**, 2. B., Ankara Kulübü Derneği, Ankara, 2002.
- Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944.
- Şimşir, Bilal N., **Ankara Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1988.
- Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Taşdemir, Serap, **Tek Parti Döneminde Sivas'ta Siyasal Hayat (1923-1946)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.
- Uçak, Halil İbrahim, **Tarih İçinde Haymana**, Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği, Ankara, 1986.
- Uluğ, Naşit Hakkı, **Hemşehrimiz Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

4. Makaleler

- Akandere, Osman, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekayi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 24 (Kasım 1999-2003), s. 417-467.
- Bardakçı, Cemal, "Atatürk'ün Kuvayı Milliye Hareketinin Merkezi Yapmak Amacıyla Ankara'ya İlk Gelişi", **Yakın Tarihimiz**, Sayı: 4 (1962), s. 105-107.

- Güneş, İhsan, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkası’na Geçiş”, **ATAM Dergisi**, III/8 (Mart 1987), s. 565-581.
- Koylu, Zafer, “Haymana, Sakarya Savaşı ve Mangal Dağı”, **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 151-174.
- Sarıkoçuncu, Ali, “Yunan Megol-i İdeası ve Batı Anadolu’nun Düşman İşgalinden Kurtulmasında Din Adamları”, **Diyanet İlmî Dergi**, XXX/4 (Ekim-Kasım-Aralık 1994), s. 31-62.
- Sofuoğlu, Adnan, “Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadeleye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası”, **ATAM Dergisi**, XVIII/52 (Mart 2002), s. 37-87.
- Tural, Sadık Kemal, “Konukseverliğin ve Yeni Türk Devleti’nin Başkenti Ankara”, **Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk**, 2. Bsk., Ankara Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2018, s. 189-207.
- Uçak, Halil İbrahim, “Milli Mücadele’de Haymana”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Yay. Haz: Hakan Uzun, Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 13-52.
- Uçak, Halil İbrahim, “Ankara Eşkıyaları ve Kabadayıları”, **Kebikeç**, Sayı 9 (2000), s. 195.

5. Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, 2 Nisan 1336(1920), no: 382

6. İnternet Kaynakları

Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, II, s. 72’den aktaran:
<http://www.atam.gov.tr/duyurular/ekonomi-ve-kalkinma> (Erişim tarihi: 15.04.2017)

EKLER**Ek-1**

Haymana, 1922 yılı. Türk Tarih Kurumu Arşivi. TTK ofs14.-86-2